

*„Sok urunk nem volt rest, se kába,
birtokát óvni ellenünk
s kitántorgott Amerikába
másfél millió emberünk.”¹*

Magyarok az Amerikai Egyesült Államokban

KUTATÁSI BESZÁMOLÓ

a 2021. szeptember 28 – december 25 közötti kutatási időszakról

A kutatás előzményei

A magyarok Amerikai Egyesült Államokba történő kivándorlása egészen a 18. század utolsó évtizedeitől a 20. század utolsó harmadáig viszonylag jól ismert, ám demográfiai jelentőségéhez és társadalmi következményeihez képest történetírásunkban közel sem megfelelő súllyal megjelenő témakör. Természetesen az elmúlt 3-4 évtizedben megjelentek könyvek, cikkek, tanulmányok, melyek foglalkoztak a kivándorláshullám okaival, főbb jellemzőivel, menetével és a „kitántorgott” néptömeg sorsával. Sokat elmond viszont a téma feldolgozottságáról az a tény, hogy máig alapműnek számít a kérdésben Puskás Julianna összefoglaló műve 1982-ből.²

A kutatás célja az Antall József Tudásközpont „Magyar emlékek...” című sorozata³ keretében tervezett, az Amerikai Egyesült Államok magyar (elsősorban épített) örökségét bemutató kötethez szükséges levéltári anyaggyűjtés és terepmunka. Ennek megfelelően a kutatás legfőképpen arra irányul, hogy egy kötetben összegezze a magyar és nemzetközi történelemtudomány legfrissebb eredményeit az Egyesült Államokba történt magyar elvándorlásról egy olyan szintézis formájában, amely a legmodernebb módszereket alkalmazva dolgozza fel a rendelkezésre álló forrásokat. A másik fontos pont egy új, modern tudományos módszerekkel és szempontokkal dolgozó nagymonográfia megírása, és az ehhez szükséges forrásanyag gyűjtése az amerikai magyarság történetéről a kezdetektől egészen napjainkig.

E beszámoló mindkét szerzője az amerikai magyar történelem tapasztalt kutatója, számos tanulmányúton vettünk részt az elmúlt 5-6 évben, melyek során már idáig is tekintélyes primer forrásanyagot gyűjtöttünk és szerteágazó szakmai kapcsolatokat alakítottunk ki amerikai

¹ József Attila: Hazám című verséből.

² Puskás Julianna: Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940. Bp., 1982.

³ A sorozat eddig megjelent kötetei: Kokes János: Magyar emlékek Csehországban (2015), Kovács István – Mitrovits Miklós: Magyar emlékek Lengyelországban (2017), Novák Attila – Shiri Zsuzsa: Magyar emlékek Izraelben (2019).

levéltárakkal, egyetemekkel és egyéb kutatóközpontokkal. A témakörben összesen több, mint 40 publikációnk jelent meg, 2018-ban országos konferenciát is szerveztünk *Amerikai magyarok – magyar amerikaiak* címmel,⁴ a konferencia nyomán pedig 2019-ben jelent meg közösen szerkesztett tanulmánykötetünk.⁵ A jelen beszámolóban ismertetett kutatás ennek, a már régóta folyamatos kutatómunkának szerves folytatása, a megnevezett előzmények pedig a hatékony munkavégzés feltételeit biztosítják.

A kutatás célkitűzései

A 21. század vívmányai, a jelenleg „divatos” digitális bölcsészet diszciplínája olyan eszköztárat bocsájtanak a történettudomány rendelkezésére, amelyekről korábban a kutatók még csak nem is álmodhattak. Ebben a kutatásban – a még fel nem tárt források mellett – a már korábban is ismert forrásanyagra olyan módszerek tükrében tekintünk, mint például a statisztikai klaszterelemzés, a térinformatika, vagy a hálózatelemzés. A kvantitatív és kvalitatív módszerek jól kiegyensúlyozott kombinálásával olyan mélyreható elemzés végezhető el, amely egy eddig még nem látott részletességgel tudja bemutatni a legnagyobb magyar diaszpóra életét. A statisztikai elemzések és a georeferált térképek szűrőin keresztül áttekinthetővé válik a néptömeg mozgása, demográfiai mutatói, rekrutációja, letelepedési és mobilizációs stratégiái. A mikrotörténeti, mentalitástörténeti, és egyéb kvalitatív megközelítések alkalmazásával, úgynevezett „történeti mélyfúrásokkal” pedig egyéni életpályák, családtörténetek, személyes sorsok elevenednek meg előttünk.

A magyar vonatkozású emlékhelyek, szobrok stb. felkutatásához és a róluk szóló információk gyűjtéséhez elengedhetetlen a helyi történelmi társaságokkal és hagyományőrző egyesületekkel, helytörténészekkel való kapcsolatok kiépítése. Ők azok, akik kiapadhatatlan forrásai ezeknek az érdekes, helyi történeteknek, amelyekből mozaikként összeáll egy átfogó kép az amerikai magyar diaszpóra emlékeinek sokaságáról. Ennél fogva az ismeretterjesztő kötet alapkutatásában az egyik legfontosabb módszer a helytörténeti kutatók interjúvolása, helytörténeti művek feldolgozása, helyi sajtócikkek gyűjtése, és a hagyományőrző egyesületek felkutatása.

⁴ A konferencia beszámolója az Újkor.hu történelmi portálon: <https://ujkor.hu/content/amerikai-magyarok-magyar-amerikaiak>

⁵ Ambrus László – Rakita Eszter (szerk.): *Amerikai magyarok – magyar amerikaiak. Új irányok a közös történelem kutatásában.* Líceum Kiadó, Eger. 2019.

A vizsgálatba bevinni célzott források köre minden eddigi kivándorlás-történeti kutatásnál szélesebb. Ezt a szélesítést a digitális forrásfeldolgozás teszi lehetővé. Nem csak a hagyományos, Amerikába vándorlással kapcsolatos történeti forrásokat, hanem a gazdaságtörténet, a társadalomtörténet, a hadtörténet, a történeti demográfia és a helytörténet által gyakran használt anyagokat is a tervezett kutatás szolgálatába állítjuk. A vizsgálatba bevont források jegyzéke a következő:

- hagyományos kivándorlás-történeti források: európai kikötők kiutazási névsorai, utaslisták, a bevándorlási hivatalok regisztrációs lapjai, magyarországi- és amerikai népszámlálási adatok, honosítással kapcsolatos dokumentációk, útlevelek,
- hadtörténeti források: első- és második világháborús hadkiegészítési regisztrációs kártyák, ezrednévsorok, leszerelési dokumentációk, hősi halottak névsorai, veteránnévsorok, háborús emlékművek névsorai,
- gazdaságtörténeti források: kataszteri telekkönyvek, térképek és birtokívek, adófőkönyvek,
- társadalomtörténeti és történeti demográfiai források: személyes naplók, személyes levelezések, gyászjelentések, sírfeliratok, magyarországi felekezeti és polgári anyakönyvek (születési/házassági/halotti), Canonica visitatiók, kistelepülések plébániai iratai és papi personaliái, amerikai büntetés-végrehajtási intézetek és egészségügyi intézmények névjegyzékei,
- helytörténeti források: helytörténeti múzeumok és könyvtárak tárgyi emlékei és iratanyagai, helyi egyházi közösségek névsorai és jegyzőkönyvei, regionális sajtótermékek, szórólapok, emlékművek feliratai, magánlevéltárak és kéziratárak anyagai, segélyező egyletek jegyzőkönyvei.

A kutatás folyamatának fő állomásai

2021. szeptember utolsó napjaiban Horvátország és Törökország érintésével utaztunk ki az Egyesült Államokba. A munkát New York Cityben kezdtük el, ahol az első héten néhány helyi magyar, ill. magyar történelemmel foglalkozó amerikai történésszel találkoztunk, ill. ismert és kevésbé ismert magyar emlékhelyeket kerestünk fel. Ezek közül a legfontosabb a Hungarian House, ami egyben helyet ad az Amerikai Magyar Könyvtár és Történelmi Társulatnak. Emellett ismert, és eddig a szélesebb közönség előtt ismeretlen (saját kutatásunk alapján meghatározott) 20. század eleji magyar templomokat is felkerestünk. A már ismertek között

említhető például a First Hungarian Reformed Church of New York City, ami a 69. utcában, vagy a Hungarian Baptist Church a 80. utcában. Saját kutatásunkban meghatározott helyszínre pedig jó példa az East 14. utcában található első magyar katolikus templom, amely ma már sajnos nem magyar templomként működik, de a New Yorki magyar közösség építtette közel 120 évvel ezelőtt.⁶

2021 októberében egy héten át New York Cityben, a hónap többi részében pedig New Brunswickban, New Jersey államban megszállva folytattunk kutatómunkát, rendszeresen téve kisebb kitérőket más településekre az említett két államban. Krizsán Árpád, aki jelenleg az Amerikai Magyar Könyvtár és Történelmi Társulat vezetője, többszöri telefonos egyeztetésünk alapján elmondta, hogy a New Yorkban lévő magyar könyvtár jelenleg átépítés miatt nem üzemel, állománya bedobozolva, raktárakba szállítva található, az állomány másik része pedig jelenleg Magyarországon van az Országos Széchényi Könyvtárnál. Ez a kutatást nem befolyásolja, mivel elsősorban régi könyvek, folyóiratok, könyvritkaságok gyűjteményéről van szó, primer forrásanyag nem található az állományukban. Értékes információkat sikerült viszont szereznünk a New Yorki Magyar Ház épületéről, a szervezet kialakulásáról és eddigi történetéről. Krizsán Árpád összekötött minket Magyar Kálmánnal is, aki a Társulat korábbi vezetője, jelenleg is elnökségi tagja. Ő jelenleg New Brunswickban él, ahol mi is tartózkodtunk, személyesen ugyan nem tudtunk találkozni (főként a Covid-19 miatti elővigyázatosság okán), mégis sok részletbe be tudott minket avatni New Jersey, New York, Connecticut, és más környező államok magyar vonatkozású épített és tárgyi emlékeivel kapcsolatban.

Jó szakmai kapcsolatban vagyunk a Rutgers Egyetem több oktatójával is, a kutatóút alatt végig az egyetem vendégkutatóiként tevékenykedtünk. Ez a hivatalos vendégstátusz a járvány miatti belépési korlátozások ellenére is hozzáférést biztosított számunkra az egyetem könyvtárához és levéltárához, elsősorban dr. Paul Hanebrinknek és dr. James P. Niessen-nek köszönhetően, akik maguk is magyar történelemmel foglalkoznak (mindketten több éven át kutattak Magyarországon), dr. Niessen pedig kiválóan ismeri az amerikai magyarsággal kapcsolatos primer forrásanyagok helyét és mozgását az USA-n belül. A Rutgers Egyetem vendégkutatóiként hozzá tudtunk férni az egyetemi könyvtár állományához, ahol elsősorban a helyi magyar nyelvű sajtó mikrofilmeken tárolt anyagait vizsgáltuk.

⁶ Az ezzel kapcsolatos kutatásunk ebben a tanulmányunkban jelent meg: Ambrus László – Rakita Eszter: A „világ város mulatós zajába Egyházközséget alapítani” – Perényi László Heves megyei pap New Yorkban töltött évei. In: Pap József – Verók Attila (szerk.): Akit Clio elbűvölt. In honorem Romsics Ignác. Líceum Kiadó, Eger. 2021. 9–23. o.

Október legnagyobb részében, illetve november hónapban napi szinten, az American Hungarian Foundation levéltárában, a Hungarian Heritage Centerben (szintén New Brunswickban) folytattunk kutatást, ahol számos település magyar egyházának az anyaga megtalálható. Ezekből feltárható a gyülekezetek (katolikus, református, evangélikus, baptista, izraelita, ill. esetenként kisebb egyházak) épületeinek (templom, parókia, paplak, imaház, közpark, vagy a gyülekezet által emeltetett szobor – leggyakrabban Kossuth) építés-története, avatása, keletkezésükkel kapcsolatos egyéb körülmények. A gazdag forrásanyag alapvető fontosságú mind a „Magyar emlékek...”, mind pedig a monografikus „amerikás” magyar történelmi monográfia megírásához. A levéltári kutatás mellett terepmunkát is végeztünk New Jersey, Pennsylvania, New York, Massachusetts és Connecticut államokban.

Október 24-én részt vettünk a New Jersey-i magyar közösség 1956-os megemlékezésén, az Amerikai Magyar Atlétikai Klub épületében, New Brunswickban. A színvonalas műsor után sikerült beszélgetnünk az ottani református lelkésszel, Ötvös Zsolttal. A lelkész jól ismeri a környékbeli magyarokat, információt szereztünk több olyan 1956-os menekülttel, akik a környéken élnek, és akikkel életút-interjú készítése mellett arról is célunk volt beszélgetni, hogy hogyan emlékeznek a környék magyar múltjára, a magyar negyedekre, utcákra, korábbi magyar középületekre, amelyek ma már esetleg egész más funkciót látnak el. Sajnos ezekből az oral history interjúkból kevesebb valósult meg, mint amennyit terveztünk, de a kötetek megvalósulásához

Az kutatóút első két hónapja során tehát New Brunswickban volt a kutatás „székhelye”, ebben a városban laktunk, a kisebb utakat innen szerveztük. Autót költségkímélő okokból nem béreltünk, a közlekedési eszközünk legtöbbször vonat, kevesebbszer busz volt. A New Jersey Transit, a Septa (vasút), valamint a Greyhound, a Megabus és a Peter Pan Bus társaságok között válogatva általában sikerült kedvező áron utaznunk. New Brunswickban két intézmény, a Rutgers Egyetem és a Hungarian Heritage Center vendégkutatói voltunk, előbbitől a Történelem Tanszék oktatójától, dr. Paul Hanebrinktől, utóbbiból pedig a jelenlegi igazgató, Melissa Katko-Pepintől kaptuk a legtöbb segítséget. New Yorkban és New Jerseyben is bejártunk több „magyar” temetőt, ahol a számos magyar sír mellett kifejezetten magyar emlékműveket is találtunk. A kutatás célja esetükben szintén a keletkezésük körülményeinek megismerése, hogy a „Magyar emlékek...” kötet történelmi útikönyv jellegének megfelelően, az ide látogató olvasók számára információval tudjunk szolgálni az adott emlékműről, amit lát.

Novemberben második felében New Jersey több kistelepülését (Perth Amboy, Carteret, Franklin, Passaic, stb.) is meglátogattunk, amelyek kisebb-nagyobb magyar emlékezettel

rendelkeznek. Ugyanígy több New York és Pennsylvania állambeli városba is látogatást tettünk. Ezen kívül Bostonba is elutazunk, ahol a Massachusettsi Magyar Egyesület vezetőivel tervezünk találkozót. Az egyesület forrásanyaga jól feldolgozott, Katona Csaba kiváló kötetet írt róla (Megőrizzük a hidakat címmel), a bostoni 1956-os szobor építés- és avatástörténete pedig épp az általunk szerkesztett, 2019-ben megjelent „Amerikai magyarok – magyar amerikaiak” című tanulmánykötetben jelent meg. A látogatás célja nem is elsősorban magával Boston városával lesz összefüggésben, hanem az információszerzés volt a cél Massachusetts, Rhode Island, és a többi New Englandi állam magyar örökségével kapcsolatos, még feltáratlan forrásanyagok felé.

Decemberben Philadelphiába tettük át „székhelyünket”, ahol a Historical Society of Pennsylvania Balch Institute of Ethnic Studies magyar gyűjteményében végeztünk kutatást. Ezt az anyagot már korábbi kutatóútjainkból ismerjük, korábban is kutattunk már itt, igen gazdag gyűjteménye (nem csak) a Pennsylvániai magyar emlékeknek. Innen más Pennsylvániai városba is elutaztunk, ill. New Jersey déli részén lévő városokba is ellátogattunk, pl. Atlantic Citybe, ahol – szintén saját korábbi kutatási eredményeinkből tudhatóan – több olyan hotel (a Hotel Madison pl. még ma is működik) is található a Broadwalkon, amelyet magyar építőipari cég, a Gondos Company épített az 1920-as és 1930-as években. Ezeket egyszerűbb volt elérni Philadelphiából, tekintve, hogy sok New Jersey déli részén lévő város közelebb van Philadelphiához, mint New Brunswickhoz. Ezen kívül szintén decemberben három napon keresztül a Kongresszusi Könyvtár mikrofilmtárában és Hungarian Reading Roomjában is kutattunk, Washington, DC-ben. Szintén többször jártunk itt, a gazdag magyar kisebbségi újság-állományt tanulmányoztuk az épített örökség témakörében.

A kutatás fő eredményei

A kutatóút során a számos település magyar emlékeivel kapcsolatos anyagot sikerült gyűjtenünk. Maine, Vermont, New Hampshire államokban a többihez képest elenyésző a magyar vonatkozás. Ahol értelmezhető a településenkénti bontás, az alábbi eredmény született:

New York államban:

- Buffalo,
- Cheektowaga,
- Lackawanna,
- New York City (városrészek külön),
- Peekskill,
- Poughkeepsie,
- Rochester,
- Rossville,
- Staten Island,
- West Nyack.

New Jersey államban:

- Alpha,
- Carteret,
- Cliffside Park,
- Elizabeth,
- Franklin,
- Linden,
- Manville,
- Matawan,
- New Brunswick,
- Woodbridge.
- Newark,
- Passaic,
- Perth Amboy,
- Rahway,
- Roebling,
- South River,
- Trenton,
- Tuckerton,
- Wharton,

Pennsylvania államban:

- Bangor,
- Bethlehem,
- Brownsville,
- Clarksburg,
- Coatesville,
- Connellsville,
- Daisytown,
- Donora,
- Duquesne,
- Farrell,
- Frackville,
- Homestead,
- Johnstown,
- Leechburg,
- McKeesport,
- Philadelphia,
- Phoenixville,
- Pittsburgh,
- Rankin,
- Sharon,
- Springdale,
- Uniontown,
- Vintondale,
- Wilkesbarre,
- Windber.

Connecticut államban:

- Bridgeport,
- Fairfield,
- Norwalk,
- South Norwalk,
- Wallingford,
- Warrenville.

A levéltári alapkutató mellett a fent nevezett települések egy részébe személyesen is elutaztunk, bejártuk a helyi temetőket, felkerestük a többségében már nem magyar használatban lévő templomokat, emléktáblákat, parkokat, magyar nevű utcákat, illetve az olyan utcákat is, amelyek ma már nem magyar nevet viselnek, de a források tanúsága szerint korábban a 20. század folyamán hosszabb-rövidebb ideig magyar nevük volt (a legtöbb esetben ez Kossuth).

Az anyagok településenként változó mennyiségűek, van ahol csak néhány mondatos említés történik, pl. egy magyar templom felépítéséről, van viszont sok eset, amikor akár komplett szaktanulmányokhoz elegendő részletességű dokumentáció (jegyzőkönyvekkel,

adománybevételi listákkal, a hívek és adakozók névsoraival, tervrajzokkal, anyakönyvekkel) áll rendelkezésre. Ezek feldolgozása persze időigényes, rengeteg háttérmunkával jár, de igen szilárd alapot biztosítanak mind a Magyar emlékek az Egyesült Államokban című kötethez, mind pedig az amerikai magyar történelem új, modern monográfiájához.

A kutatás fő tárgya mellett a kutatóút utolsó két hetében Florida államba utaztunk. Itt több szakmai megbeszélés mellett (pl. az észak- és közép-floridai magyar közösségek történetével foglalkozó „amatőr” kutatókkal) felvettük a kapcsolatot a Floridai Történész Egyesülettel (Florida Conference of Historians), amellyel 2017 óta van szakmai együttműködésünk, és biztosítottak arról, hogy segítenek, amiben tudnak, hogy a kutatás következő, a déli államokra fókuszáló szakasza zökkenőmentesen működhessen. Fontos kiemelni, hogy a Miami Magyar Házban is jártunk, ahol Csíki-Mákszem Lóránd lekipásztorral beszélgetve szereztünk értékes információkat a dél-floridai magyar közösség jelenlegi helyzetéről. A lelkész úrnak, és az American Hungarian Foundationnak köszönhetően megvannak a megfelelő kiindulási pontok a kutatás következő szakaszához, amelyben – sikeres pályázat esetén – elsősorban a déli államok (Észak- és Dél-Karolina, Florida, Georgia, Alabama, Mississippi, Louisiana, Texas, Oklahoma, Kentucky, Tennessee) magyar emlékeinek, és a régi magyar települések, közösségek történetének kutatását tűzzük ki célul.

Megjegyzések

Az előzetesen elkészített költségtervezettől el kellett térnünk, hogy beleférjünk az 5 millió forintos keretbe, de ez nem sikerült maradéktalanul. Ennek oka az egyre növekvő (a kint töltött 3 hónap folyamán is jól érzékelhető) infláció, amit a Covid-19 járvány miatti válság okozott. A költségterv a legutóbbi, 2019-es amerikai kutatóútunk során tapasztaltak alapján készült, 2021 őszen viszont jelentős árnövekedéseket tapasztaltunk, ami a legjelentősebb mértékben két területen: a szállások és az élelmiszer árjaiban mutatkozott meg.

Kelt: Eger, 2022. 01. 27.

Ambrus László
s. k.

Rakita Eszter
s. k.